

ustrojem ter bolj realistični s tematsko strnjeno fabulo – pa navsezadnje dokazujeta Cankarjevo ustvarjalno moč. Dokazujeta skoraj neizčrpno razgibanost njegove umetniške imaginacije.

Nastanek Cankarjevega romana iz povesti bi po neki logiki morali obravnavati pred modernejšo obliko njegovega romana, vendar je pisatelj najprej začel težiti prav k romanu, ki je bil utemeljen v noveli. Najprej je razvil roman s ciklično tematsko strukturo, v kateri je novele ali krajše pripovedne enote razvrstil tako, da so bile v skladu z idejnim sporočilom dela. Ob romanu novelskega ali cikličnega tipa, ki je ves čas ostal v središču njegovega proznega prizadevanja, pa je nekajkrat posegel še po obliki tematsko strnjene, bolj tradicionalnega in za tiste čase bolj berljivega romana.

France Bezljaj

Filozofska fakulteta v Ljubljani

IZ SLOVENSKE LEKSIKE

Med številnimi slovenskimi besedami, ki so jih prezrli dosedanji raziskovalci, zasluži pozornost *ozin* (m.) »mora«, npr. *ozin ga tlači*, kar navaja Pleteršnik za Buče na Štajerskem. Da to ni mlada lokalna tvorba, pričajo priimki *Ozin*, *Ozinc*, *Oziŋk*. Zdi se, da je treba pritegniti tudi *zimec* (m.) »vedomec«, kar se tudi pogosto javlja v priimkih *Zimec*, *Zimič*, *Zimk* poleg *Ozim*, *Ozimič*, *Ozimek* in morda spada zraven tudi *Zink*, *Zinko*. Pri drugih Slovanih nisem našel doslej nič podobnega, seveda pa bi bilo potrebno prebrskati obsežno etnografsko literaturo, saj je upravičena slutnja, da imamo opraviti z ostanki stare mitologije.

Za pojem »mora« je v slovenščini najbolj razširjen sinonim *mora* poleg hibridne tvorbe *trutamora*, v 18. stol. *truda* (Gutsmann) iz srvn. *trute*, nvn. *Drude*, bav. avstr. *trūd* »mora, čarovnica«. Splošno slov. *mora*, blg., luž. *morava*, r. *kikimora* je pratorodno s stvn. *marā*, nvn. *Mahr* »isto«, stir. *morriġain* »kraljica mora« in verjetno spada k isti osnovi tudi let *mārnities* »vsiljevati se«. ¹ V slovenščini pomeni *móra* tudi »vešča, sovka, Noctua« in »neko bolezensko stanje pri svinjah«, csl. tudi »čarovnica, vešča« in tudi v drugih slovenskih jezikih najdemo podobne primere. ² Po splošno indoevropskih predstavah duša v spanju lahko zapusti telo in v podobi metulja, ptiča, kače ali miši vznemirja druge ljudi v spanju, povzroča tesnobo in težke sanje. Verjetno se je iz te miselne predstave razvilo tudi sln. *moriti* »nadlegovati«, *zamoriti koga*, *biti zamorjen* »deprimiran«; čeprav Pleteršnik teh pomenov ne navaja, je izpričano že pri Pohlinu *samorim* »suffocare«. Prim. tudi č. *mořiti* »moledovati, nadležno prosjačiti«. Laže je izhajati iz *mora* kakor *moriti* »occidere«.

Drug slovenski sinonim za »mora« je *vešča*, npr. *vešče hodijo človeka tlačit in pijejo kri* (Volčec, Tolmin). Že v 16. st. je izpričano *veshzhā* »čarovnica« (Megiser), v 18. st. *vesha* »strix, venefica, ignis fatuus« (Pohlin), *vejĭha* »truta mora« (Gutsmann).

Podobno r. *véďbma* »čarovnica«, ukr. *vidьbma* tudi »nočni metulj«, kašubsko *wieszcz* »vampir«, stč. *věď* »čarovnik«. Iz iste osnove **uojd-* »vedeti« je tudi sln. *véďomec*, ki po-

¹ O tem Berneker, SEW II 76; Trautmann, BS1Wb. 122; Vasmer, REW II 556 z literaturo.

² Podrobno o tem Vážný, Jména motylů 60–69, glej tudi Macheh, EŠČ² 382.

meni »demon, čarovnik, volkodlak, vampir« poleg »Papilio populi, Alcedo«. Med priimki iz te osnove naj navedem *Vedam* (*vědomъ), *Vede*, *Vedej*, *Vedečnik*, *Vedenik*, *Vedič* poleg *Vešnik*, *Vešnar*, *Vešner* (*vešč).

Zato pri sln. *ozīn*, *zīmec* najprej pomislimo na lit. *žynė* »čarovnica«, *žynỹs* »čarovnik«, *žynauti* »čarati« (pri Pohlinu *veshzujem* »čaram«) poleg *žymė* »znak«, *žymintis* »spoznati«, oboje z dolgim *-ī-*, ki se je razvil iz starejšega *-in-* pred nazalnimi formanti *-m-* in *-n-*. Ne vemo, kdaj se je to zgodilo. Sklepamo pa lahko, da je takšen fonetično razumljiv razvoj dokaj star, čeprav je let. *žinis* »prerok«, *žināt* »prerokovati« izposojeno iz litavščine. Pred drugimi formanti je *-in-* ohranjeno, litavsko *žinčius* »čarovnik« je iz **žint-*. Za slovanščino nisem doslej našel nobenega zanesljivega primera, smemo pa suponirati, da je bil enak proces možen tudi v kakšnem praslovanskem narečju.

Normalni refleks za baltsko *-in-* pred konzonanti je slov. *-ę-*, primer iz iste osnove *ģenā, slov. *zētę*, lit. *žentas* poleg *žintas* »isto«, let. *znuōts* (**ǵnō-*), gr. *γνωτός* »zet, brat«, sti. *jińatiń* »sorodnik«, kakor je še najbolj sprejemljivo domneval že Miklošič, SEW 401. Drugače Trautmann, BS1Wb 370, ki misli na *ģenā »spočeti, zaroditi« in Kiparsky, Neuphil. Mitt. XLIII 113, ki izhaja iz **ģem-* »poročiti se«. Novejši raziskovalci se znova vračajo k Miklošičevemu mnenju.³ Homonimno sln. in sbh. *zēt* »Gasterosteus aculeatus« se je verjetno razvilo iz *zēbtę iz osnove *zēbsti*, *zēbq* »gristi« kakor sbh. sinonim *zubaljić* (avtor, Baltistica X 26).

Preveč ozkosvrčno je domnevati, da so v slovanščini dokazljivi samo refleksi stopnje **ǵnō-*. Miklošič, EW 401 se ni pomišljal rekonstruirati praslovansko **zyna-* »znati«, poleg lit. *žinoti*, kar kaže na **ģənā-*, čeprav je csl. izpričano samo *znati*, *znajq*.

Opiral se je na primere s podobnimi konzonantnimi skupinami tipa *zmija*, *zmij*, poleg katerih se cerkvenoslavnsko le redko pojavi *zъmija* (r. dial. *zomija*), sln. *zamjet* »kača«. Poznejši raziskovalci suponirajo za slovanščino samo **ǵnō-* kakor pri stvn. *knāen*, stangl. *cnāvan* »to know«, lat. *nōscere*, *nōvi*, gr. *γινώσκω*, medtem ko lit. *žinoti*, sti. *jānāti* »ve, zna«, stpers. *adāna* »znan je«, stvn. *cunnan* »kennen« kaže na drugo prevojno stopnjo.⁴

Doslej še noben resen komparativist ni posvetil nobene pozornosti takšnim dubletam, kakor je sbh. *znade*, *znadoh*, ki jih največkrat samo omenjajo kot mlado analogijo. Če pa k temu pritegnemo še sbh. *imade*, *imadoh* poleg csl. atematskega *imamъ*, je to prav tako sled stare atematske osnove **z(ǵ)namъ* kakor litavske oblike *žinaū*, *žino*, *žinome*, lot. *zinu*, *zina*, *zinam*, strus. *posinna*. Pred leti sem bil presenečen, ko sem v dial. sbh. *lam* »hočem«, *la* in aor. *lado(h)* ugotovil refleks za ide. atematsko **ulē(i)mi* »hočem« z **ulō-* v pluralnih oblikah.⁵

Vprašanje je tudi, če so litavske nikalne oblike brez *-i-* tipa *nežnóti*, *nežnáu*, ki se pojavljajo v dokaj širokem narečnem pasu,⁶ mlada, za litavščino nenavadna redukcija, ali pa morda tudi sled primarne aoristove stopnje **ǵno-*. Bolj verjetno se zdi, da je treba tako za baltščino kakor za slovanščino suponirati več izhodnih glagolskih oblik, ki so se sčasoma izravnavale, kakor trditi, da je lit. *žinóti* in slov. *znati* samo genetično sorodno, vendar v vsaki od obeh skupin že od vsega početka z drugačnim razvojem. Če bi bilo to neomajno res, bi bilo seveda treba za sln. *ozīn* in *zīmec* drugačno razlago. Toda pri svojem delu se stalno opiram na sinonima in vešča, *vedomec* iz atem. *vedmi* je prepričljiv dokaz, da je treba izhajati iz pomensko enakega *znati*.

³ Fraenkel, LEW 1301; Mayrhofer, AiEW I 446; Frisk, GEW I 306 in tudi Skok, ERHS III 651.

⁴ Fraenkel, ZSPH XX 256, 258; Mayrhofer, AiEW 429.

⁵ Avtor, Lingvistica XI 30 in Radovi ANUBiH LX 31.

⁶ O tem Fraenkel, Balticosl. III 28.

Če bi se zadovoljil samo z glasovno analizo izolirane besede, bi na primer slovenski glagol *naveličati se* »satietas me capit« brez pomisleka povezal z *zveličati se* »in coelum migrare« in *poveličati*, *poveličevati* »celebrare«. To je kakor csl. *veličiti* »extollere«, *veličije* »magnitudo« izvedeno iz *veljъ*, *velikъ* »magnus«. Že v 16. st. srečujemo *isvelizhati* »beare« poleg *švelizhar* »salvator« (Megiser), v 18. st. *navelizham se* »accidiari« (Pohlin, Gutschmann). Od sinonimov za ta pomen naj navedem dial. *navoliti se* (pkm, štaj., dol.) in *navdoljiti se* (svzh. štaj.), kar je izvedeno iz *dovelj*, *dovolj* »satis«. Iz redukcijske stopnje iste osnove **uel-* je sln. *dovléti*, *dovoléti*, *nadovléti*, z metatezo *navdoléti*, *navdoljevati*, *navdóljati* in z onemitvijo *-v-* *zadoléti*, *zadolévati* »zadostiti, zadostovati, zadovoljiti«. To popolnoma ustreza csl. *dovъljěti*, *dovъljъ* (Supr.), pisano tudi *dovléti*, *dovljati* in *dovъléti* »sufficere«, r. *dovlěty*, ukr. *dovlyty*.⁷ Pomensko je sln. *naveličati se* (izgovarjamo *navličati se* brez *-e-* kakor v *zveličati*) tako blizu temu *dovъléti*, da upravičeno sklepamo samo na ljudsko etimološko naslonitev k *velikъ*, verjetno je nekakšen *-k-* intenzivum ali pa dovptipno naslonjeno na *zveličati*.

Ni izključeno, da je osnova **uel-* »velik« identična z **uel-* »hoteti« in **uel-* »stiskati«. Ne samo v slovanskih jezikih, ampak splošno indoevropsko so dokaj neenotna stališča o razmejitvi teh izredno produktivnih homonimov.

Mnogo težje si je pomagati z izoliranimi besedami. Tako je leta 1862 objavil v Novicah (str. 141) Davorin Trstenjak apelativ *namoš* (m.) »pastir, ki pase živino v hribih« (Pohorje). Kakor večina Trstenjakovih narečnih besed, tudi *namoš* ni zašel v noben slovenski slovar. Ker je izpričan tudi priimek *Namoš*, ni razlogov, da bi dvomili v ta podatek. Zaradi priimkov *Namoš*, *Namorž* se zdi najbolj verjetno, da je izhodna oblika **namoš*, ker v slovenščini *-r-* v soseščini *-č-*, *-ž-*, *-š-* večkrat onemi (prim. *dežela* < *držela*, *pužal* »bakla«: gr. *πυρός* »bakla«). Ker imamo na Pohorju tudi tpn. *Morje*, na Goriškem *Vimorje*, v Istri pa celo apelativ *nadmôrje* »predgorje«, se zdi, da je predromanski leksični ostanek **marra* »groblja, skala« (prim. retorom. *mara* »skalovje«) tudi na slovenskih tleh dovolj zanesljivo izpričan. Skok, Anali I 49 omenja 1338 tudi v hrvaškem Primorju mikrotoponim *Podmor-sziza*, ki leži 80 m nad morjem.⁸

Med izoliranimi besedami, ki jih ni zajel noben slovenski slovar, je zanimiva tudi *mêgeš* (m.) »močan fant, hrust, brdavs«. Objavil jo je Štrekelj v Letopisu Matice Slovenske, 1894, 24 s pripombo, da zanjo ni našel nobene razlage in da jo je slišal v Suhorju. Štrekelj je po principih svojega časa iskal paralele po germanskih, romanskih in madžarskih slovarjih za vse besede, ki niso bile splošno slovanske. Zaradi priimkov *Megušar*, *Megličar*, *Megovc*, *Meglič*, *Megler*, morda tudi *Megla*, *Meglen*, *Meglan* je mogoče slutiti, da so to ostanki neke preživele domače osnove. Pomensko najbliže je danes knjižno slovaško *meġo* »grobijan, nasilnež, debeluh« in češko dial. valaško *mega*, *meġo*, *megáb*, *megaña* »človek brez manir«. Machek, ESČ² 358 pušča te besede brez razlage; z rezervo pritegne tudi slovaško *meġat'*, *meġnúť* »tepsti, usekati, udariti« in češko valaško *měġnúť*, *měġycnúť* »isto«. Pri tem je treba izhajati deloma iz **mėg-* in deloma iz **mėġ-*. Razumljivo se Machek brez drugih slovanskih paralel ni upal teh besedi iz jezikoslovnega področja, kjer je *-g-* vsaj deloma ohranjen, raziskavati še naprej. Pritegniti bi bilo mogoče tudi splošno češko *nemeġlo* »slabič, šleva, neroda« z dubleto *nemeġla* in slovaško z metatezo *nemeġha* »izrodek«, kar pojasnjuje Machek, ESČ² 395 in NR XXIV 229 z asimilacijo iz stč. *nemohly* »onemogel«.

Če bi mu bilo dostopno tudi slovensko gradivo, se gotovo ne bi pomišljal primerjati letonsko *mėġt*, *mėġduz* »zmoči, biti sposoben, biti kos, biti navajen«, npr. *izkaptis nemėġdz* »kosa ne reže« poleg *mėġt* »udariti, divjati«, *mėġdzět* »moči, biti navajen«, *mėġdzināt* »po-

⁷ Miklošič, EW 377; Vaillant, RES XIV 27.

⁸ Za prvo informacijo o predide. **marra* v alpski toponomastiki in številnih apelativih naj zadostuje Battisti-Alessio, DEt IV 2372.

izkušati«, *pamégt* »vplivati, pomagati, tečnariti, vsiljevati«. To je brez dvoma enako kakor lit. *mégti* »rad imeti, marati, biti všeč«, ide. **mēgh-* nekdanja -*ē-* stopnja k ide. **māgh-* »moči«, prim. got. *magan* »moči«, lit. *magėti* »ugajati«, *māgulas* »zelo, na moč«.⁹ Za balto-slovenske jezikovne paralele je to važen, doslej neznan donesek.

Přemysl Hauser

Pedagoška fakulteta v Brnu

JEZIKOVNA VZGOJA NA ČEŠKEM

Poučevanje materinega jezika ima na Češkem dolgo tradicijo, ki sega v obdobje reformacije. V izraziti meri so na jezikovni pouk vplivale ideje velikega pedagoga J. A. Komenskega o potrebnosti izobraževanja mladine v materinem jeziku in misli iz njegovega velikega didaktičnega dela. Po obdobju protireformacije, ko je šlo za germanizacijo in latinizacijo šolstva, se je začel pouk materinščine uveljavljati šele v času preporoda. Boj za češke srednje in visoke šole se je nadaljeval vse do nastanka samostojne države l. 1918. Zgodovina ni zabeležila le zunanje spremembe kvantitativnega širjenja češkega jezika v šole, ampak tudi notranje: spremembe vsebine in gledanja na jezikovni pouk.

V šoli so se v preteklem stoletju in v prvih desetletjih našega stoletja uveljavljale gramatične koncepcije, ki so narekovalle sistematično znanje gramatike, pridobljeno praviloma s pomnjenjem, in negramatična gledanja, ki so poudarjala praktične potrebe jezika, metodika pa se je opirala na vrsto analogij. Zamisli, ki so pri šolskem pouku poudarjale gramatični sistem, so izhajale iz idejnih izhodišč nemškega pedagoga Karla Ferdinanda Beckerja. Precenjevale so pomen, ki naj bi ga imela gramatika pri logičnem urjenju. Proti tovrstnim pogledom je nastopil naš pomembni pedagog Gustav Adolf Lindner (nekaj let je deloval kot profesor v Mariboru). Pri jezikovnem pouku je dajal prednost indukciji in poleg formalnega poudarjal tudi materialne in praktične smotre. Predstavniki negramatičnega gledanja je bil Antonin Janů v strokovnem spisu *Materni jezik in splošna šola*. Omenjena nasprotja in iskanja so se nanašala na poučevanje v t. i. ljudski šoli, tj. na najnižji šolski stopnji. Učene temelje na srednjih šolah je dajala Češka slovnica v dveh delih (1894), ki jo je napisal Jan Gebauer, v tistem času osrednji češki jezikoslovec. Kot šolska knjiga se je obdržala vse do dvajsetih let, pozneje jo je seveda na novo predelal V. Ertl. Po Gebauerju so se za jezikovni pouk zanimali tudi drugi pomembni jezikoslovci in sodelovali pri sestavljanju učbenikov. Tako je zrasla tradicionalna povezanost jezikoslovja z jezikovnim poukom.

V tem obdobju se ni v temeljih oblikovalo le pojmovanje jezikovne vzgoje, ampak tudi pojmovanje metodičnih postopkov. Pojasnjen je bil odnos med knjižnim jezikom in narečjem v šoli. Pojavljali so se tudi poskusi, da bi zasnovali pouk knjižnega jezika na regionalnem narečju. S tem vprašanjem se je ukvarjal F. Trávníček v študiji *Knjižni jezik in narečje v šoli*, ki je izšla kot samostojna publikacija l. 1931. Pokazalo se je, da bi bilo dosledno izhajanje iz narečja neekonomično in v velikem delu učnega gradiva nemočeno, vendar pa naj bi upoštevali narečje pri pouku in z njim računali.

⁹ O tem Fraenkel, LEW 395, 425; Pokorny, IGEW 695; 707; vendar so nekatere Pokornyjeve paralele izpodbijane.